

TÖMŐ ÁKOS

Miről beszélgetett Rotschild Klára és Takács Gyuláné?*

Ideálok és változások két szólamban (1957–1958)

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2026.2.3>

Mi másról, mint a divatról?! Rotschild Klára és Takács Gyuláné¹ jóvoltából egy kettős villáminterjú látott napvilágot a *Nők Lapja* 1957. augusztus 8-iki számában, ahol a két megkérdezett fél arra kereste a választ, milyen mostanában a „párizsi öltözködés iránya”, vajon igazak-e a hírek „a fűző- és alsós szoknya örületről”,² s miképp igazodnak ehhez a frizurák, kiegészítők, illetve a kozmetikumok. Első pillantásra az olvasó talán azt mondaná, mindketten ugyanarra keresték a választ, csak a megfogalmazásban rejlik némi változatosság, ám pont ez a „változatosság” az igazi lényeg. A szavak eltérő felhasználása, a kifejezések esetenkénti különbözősége, a betűk mögött lakozó árnyalatok felvillantása ugyanis kétféle szemléletmódról tesz tanúbizonyságot, amelyek mögött korántsem csak a megkérdezettek egymással nem meg-egyező háttérismereteit kell gyanítani. Az egész írás, s vele együtt az 1957 januárjától – az előző évekhez viszonyítva – dömpingszerűen megjelenő divatcikkek és más ismertetőik egyaránt arról szóltak, hogyan kell, s hogyan lehet beszélni a divatról és az öltözködésről egy olyan rendszer keretei között, amely leg-

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú Egyetemi Kiválósági Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Támogató intézmény: ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem.

¹ Takács Gyuláné a cikk megjelenésének időpontjában a Magyar Nők Országos Tanácsa (MNOT) Külügyi Osztályának funkcionáriusa volt. Személyéről érdemi információt vagy bővebb életrajzi adatot eddig nem sikerült kideríteni.

² Ketten – Párizsról. *Nők Lapja*, 1957/28. 18–19.

nagyobb válságát épp pár hónappal korábban élte át, s amely a megújulás helyett egy sajátos elemekben és kiskapukban bővelkedő megújhodás útjára lépett. Legyen szó akár a női gardrób tartalmáról, akár a szocialista mindennapok kényszereinek a lazításáról.

„Valami öltözködési düh tört ki a nőkön. [...] Egyszerre akar szép lenni ez idén minden nő!”³ – kiáltott fel így a *Nők Lapja* szerzője. 1957 nyara kisebbsajta divatlázat hozott a nők körében,⁴ s ez számos elemből tevődött össze. Az első és legfontosabb mozgató az akkori társadalom traumatizált közérzete. A viláégés el nem beszélt fájdalmai, a Rákosi-korszak elhallgattatott sérelmei és az 1956-os forradalom és szabadságharc vérbe fojtott eseményei egy olyan egymásra torlódott, az egész magyar lakosságot érintő kollektív történelmi traumát jelentett, amelyet – az újabb robbanás elkerülése végett – nem tudott figyelmen kívül hagyni a szovjet segítségével hatalomra jutó kádári vezetés.

Szükséges volt olyan társadalmi szelepeket nyitni, amelyek nem bolygatták az igencsak felkavart közérzetet, s amelyek nem tettek fel kínos, esetleg nehezen elhallgatható kérdéseket a politikailag, gazdaságilag és társadalmilag egyaránt krízisbe jutott állami vezetésnek, miközben a követett eszmerendszer által eleve elrendelt keretek között maradv viszonylag szabad mozgásteret biztosított az otthon maradottaknak. Ennek lett egyik módozata a szépség előtérbe állítása, amely tetten érhető a divatkövetés szisztematikus legitimálásában és az ehhez kapcsolódó szocialista nőkép részleges átalakulásában.⁵ Ez azonban – átnézve immáron a határokon túlra is – több szálon kapcsolódott az évtized második felében a hruscsovi Szovjetunió jóvoltából kibontakozó, Sztálin utáni szocialista megújhodáshoz, felölelve a kelet-európai országokba Moszkvából begyűrűző izlésvitát,⁶ a hidegháborús

³ Sz. P.: Tündérrujjak sem tehetnek csodát. *Nők Lapja*, 1957/24. 11.

⁴ SIMONOVICS Ildikó: *Divat és szocializmus. Magyarország divattörténete 1945–1968.* (PhD-disszertáció) Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2015. 85.

⁵ A szocialista nőkép változásáról lásd: TÓTH Eszter Zsófia: *Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010.

⁶ Iurii GERCHUK: The Aesthetics of Everyday Life in the Khrushchev Thaw in the USSR (1954–64). In: Susan E. REID–David CROWLEY (eds.) *Style and Socialism:*

vetélkedés átalakulását,⁷ valamint a reprezentáció és országmázsról alkotott kép megváltozását, melynek elengedhetetlen része volt a szalonképes megjelenés. Legyen szó diplomáciai fogadásról, nemzetközi vásárról, avagy tetszetős hölgyekről és igényes férfiakról az utcán.

E tanulmány célja, hogy a divatkövetés és a divatról való beszéd mód segítségével feltárja, miért tekinthető a változás évének 1957 és 1958 a divattörténet aspektusából. Jelen írás elsősorban a diszkurzív térben történt magyarországi hangsúlyeltolódásokat és finomításokat kívánja érzékeltetni a rendelkezésre álló szakirodalom és a korabeli sajtóforrások – különös tekintettel a korszak vezető női lapjának, a *Nők Lapjának*, illetve az első számú állami divatlapnak minősülő *Ez a Divat* – segítségével, miközben a hazai és nemzetközi tendenciák felvázolásával választ keres arra, miért éppen a korai Kádár-korszak komor éveiben szilárdult meg a szocialista divatirányítás kötőanyagaként szolgáló, a „szocialista jó ízlés” jelenségére épülő divatdiskurzus.

Divat-olvasókönyv

„Senki sem hatolhat be a diskurzus rendszerébe, ha bizonyos követelményeknek eleget nem tesz, vagy már eleve nincs feljogosítva arra, hogy eleget tegyen.”⁸ Három kérdés, két beszélő, egy téma. És kettő, egymást kiegészítő, ugyanakkor egymással finoman felelgető olvasat. A számok nyelvén így néz ki a *Ketten – Párizsról* című villáminterjú, amelyet Rotschild Klára és Takács Gyuláné adott a *Nők Lapja* olvasóinak. A megkérdezett,

Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe. Berg, Oxford–New York, 2000. 81–99.

⁷ Julia HARGASSNER: Der Nylonkrieg im sowjetischen literarischen Diskurs der 1960er Jahre. In: Eva HAUSBACHER–Elena HUBER–Julia HARGASSNER. (eds.): *Fashion, Consumption and Everyday Culture in the Soviet Union between 1945 and 1985.* Verlag Otto Sagner, München–Berlin–Washington D.C., 2014. 161–172. DOI: <https://doi.org/10.3726/b11907>.

⁸ Michel FOUCAULT: A diskurzus rendje. In: Michel FOUCAULT: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok és interjúk.* Pallas Stúdió–Attraktor Kft. Budapest, 1998. 60.

s a divatról való beszédre feljogosított személyek eltérő háttérrel érkeztek a (névtelenségbe burkolózó) riporternő elé, s ez éreztette hatását az elmondottakon. A két világháború között már szalont vezető, s országos ismertséggel rendelkező Rotschild Klárának a „visszatérés éve”⁹ volt 1957. Neve újfent megjelenhetett a divatlapok hasábjain,¹⁰ és megkezdhette tevékenységét a szocialista divat berkein belül, immáron a korabeli viszonyok között exkluzív modelleket előállító Különlegességi Női Ruhaszalon élén. A másik interjúalany, mint az MNOT funkcionáriusa, az „ideológiai” vonalat volt hivatva képviselni, s ez jól tükröződött az általa használt szókészletben is. Tehát amíg az egyik oldal a szakmai hozzáértést és a precíz, pontos, ugyanakkor lényegre törő megfogalmazást képviselte, addig a másik oldal a felemás nyitás pillanatait megelő rendszer felől közelítette meg a kérdést, burkolt formában jelezve, mi az, ami elvárt, vagy ami elvárható a divatról való helyes beszédben.

Mert Párizsról beszélni kellett, ez kikerülhetetlenné vált. „Párizs hatása idén sokkal inkább érződik a pesti divaton, mint az elmúlt esztendőben.”¹¹ A szocialista divatvilág kitágulásának¹² hatására – melyről a későbbi fejezetekben még bővebben

⁹ Jóllehet nagyon sokáig élt a legenda, miszerint Rotschild Klára 1951-ben önként ajánlotta fel szalonját az államnak, Simonovics Ildikó legfrissebb kutatásai szerint az államosítás folyamata már 1949–1950 fordulóján megtörtént. A szalon nélkül maradt, névtelenségbe burkolózó Rotschild Klára az ötvenes évek első felében az Állami Textilkereskedelmi Vállalat (ÁTEX) szabónőjeként dolgozott, majd valamikor az évtized közepén – párhuzamosan a szocialista divatvilágban mutatkozó új tendenciákkal – vehette át a leendő Különlegességi Női Ruhaszalon irányítását. A neves divattervező nem mindennapi életét Simonovics Ildikó dolgozta fel monografikus részletességgel. SIMONOVICS Ildikó: *Rotschild Klára. A vörös divatdiktátor*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019.

¹⁰ Azonkívül, hogy a divatlapokban szereplő, s általa kreált modellek mellett megjelent a neve, az 1957-es esztendő a Rotschild Klára jegyezte divattudósítások szempontjából is kiemelkedő év. A teljesség igénye nélkül terjedelmes cikkeket publikált az *Ez a Divatban* (Ez Párizs. 1956/8. 4–5.) vagy az *Évában* (Ősz és tél Párizsban. 1957/2. 3.). A téma minden esetben Párizs és a párizsi öltözködés volt, beleértve az haute-couture házak kínálatát is.

¹¹ Tavaszi Budapest. *Világ Ifjúsága*, 1957/1. 14.

¹² Az államszocialista éra divattörténete, s ezzel párhuzamosan a szovjet divat története szempontjából a „szocialista divat kitágulásának” periódusa az 1954–1956 és 1968–1969 közötti időszakra tehető. A meghatározott időbeli keretek esetében a korszakváltás egyértelműbben lezárható, mint a nyitás, mely

lesz szó – a francia főváros újra elkezdett szerepet játszani a kelet-európai öltözködésben, akár mint utolérendő cél, akár mint ihletadó és követendő minta. Az első és legfontosabb dolog a párizsi öltözködési irány megállapítása volt. Rotschild Klára itt a szakmaiság felvonultatására törekedett a nagy házak megnevezésével. „A nagy házak [...] a tavaly kialakult úton haladnak tovább. Nőiesek az anyagok, a formák, a színek. [...] Diornál gyönyörű bolerós ruhákat láttam, Lanvinnál¹³ csavart ujjú kabátokat, Maggy Rouffnál¹⁴ egy kék perzsakabátot oxidált ezüstgombokkal, alatta fekete ruhát viselt a manöken.”¹⁵

Ezzel szemben Takács Gyuláné válaszában nem a „gyönyörű bolerós ruhák” vagy a „kék perzsakabátok” játsszák a főszere-

számos komplex folyamat eredője volt az ötvenes évek közepén. A szocialista divattörténet máig legátfogóbb – bár bizonyos téziseiben azóta módosításra váró – elemzését a művészettörténész Djurdja Bartlett végezte el a 2000-es évek folyamán. Lásd: Djurdja BARTLETT: *FashionEast. The spectre that haunted socialism*. The MIT Press, London–Massachusetts, 2010.

¹³ A Lanvin-divatház 1889-ben alapította Párizsban a névadó Jeanne Lanvin (1867–1946). Az haute-couture státuszt, vagyis a Chambre Syndicale de la Couture szövetséghez való csatlakozást 1909-ben érte el. A gyermekruhákat, exkluzív női ruhákat és férfiruhákat egyaránt készítő vállalkozás az 1920-as évekre világhírnévre tett szert, s később – követve az általános trendeket – a divatipar több más ágába, így a parfümgyártásra is kiterjesztette tevékenységét. Jeanne halálát követően először családtagjai, majd más couturier-k vittek tovább a divatház hírét. Az interjú készítésének évében a spanyol Antonio Castillo, valamint Marie Blanche de Polignac (született Marguerite di Pietro – Jeanne Lanvin lánya) vezették a tervezőrészeletet. A Lanvin jelenleg a kínai Fosun International Limited tulajdonában van, mindazonáltal ez Franciaország leghosszabb ideje megszakítás nélkül üzemelő divatháza.

¹⁴ Maggy Rouff (1896–1971) született Marguerite de Wagner, belga származású francia divattervező. Családjá magá is érdekelt volt a divatban, szülei vezették a bécsi Drécoll párizsi szalonját. Az időközben nevet váltó Maggy 1929-ben nyitotta meg önálló divatházát, amely kezdetben sportruházatot, majd később elegáns alkalmi női viseleteket készített. Az 1930-as években már nemzetközi hírnévnek örvendett, s Londonban is nyitott üzletet, miközben 1938 és 1961 között legalább tizenkét filmprodukcióhoz készített kosztümöket. Az ötvenes években elsősorban díszes fodraitól és dekoratív, magas szabászati tudásról árulkodó ráncolásáról volt ismert; kliensei közé tartozott többek között a neves színésznő Grace Kelly is. Maggy Rouff a hatvanas években már nem tudta a lépést tartani az ifjúság felé nyitó, és a korábbi évtizedek haute-couture kultúráját radikálisan átalakító törekvésekkel, így a divatház 1965-ben, még az alapító életében bezárta kapuit.

¹⁵ Ketten – Párizsról. *Nők Lapja*, 1957/28. 18.

pet, hanem a dolgozó nő. „Az egyszerű, párizsi nő nem a leges-legújabb vonalakra figyel elsősorban, hanem a színes, egyéni, változatos öltözködéssel törődik. [...] A dolgozó nő természetesen nem tudja megfizetni a nagy szalonokat, sőt a kisebb szabók is nagyon drágák.”¹⁶ Ő inkább a társadalomhoz, pontosabban az adott társadalmi keretekhez közelített akkor, amikor „egyszerű”, azaz szerény és mértéktartó nőkről beszélt, s jöllehet a Rotschild Klára által emlegetett ruhák beszerzése valóban csak újságképkivágás formájában volt elérhető a „vasfüggönyön” túl, a valódi lényeg itt a közelítés-távolítás mechanizmusán van.¹⁷

Mindez jól kibomlik a második kérdésnek köszönhetően. Az interjú készítője ezúttal arra volt kíváncsi, vajon „igazak-e a hírek a fűző- és alsószoknya örületről”.¹⁸ A magyar határokhoz való közeledés már a „vörös Chanel” válaszában is megjelent. „A fűző az elegáns öltözködés alapja – a derék karcsú, a keblek a természetesnél jóval feljebb kerülnek. Ha ezt nem is honosítjuk meg Pesten, azért fűzőseink nagyon sokat tanulhatnak a párizsiaktól.”¹⁹ Vagyis a párizsi divat átjátszható. A párizsi divat követhető. Új szavak voltak ezek az ötvenes évek első feléhez képest. Sőt mi több, Takács Gyuláné már egyenesen precedens értékűvé nyilvánította – ha nem is a párizsi divatot, de a párizsi nő öltözködéshez való hozzáállását. „Fűző és melltartó nélkül nem jár senki. Az idősebb, vagy a komoly fizikai munkát végző nő sem. Egyáltalán: megtanulhatjuk tőlük, hogy semmilyen életkorban és semmilyen helyzetben ne hagyjuk el magunkat.”²⁰

S ez utóbbi mondat volt az igazán lényeges! Ennek értelmében ugyanis az igényes megjelenés és a szépítkezés korántsem idegen a szocialista nőtől, aki mostantól vegye a bátorságot, és igenis tegyen a megjelenéséért, tompítva ezzel az 1951-es „Öltözködünk egyszerűen és csinosan” címet viselő brosrából származó kate-

¹⁶ Uo.

¹⁷ György PÉTERI: Nylon Curtain. Transnational and Transsystemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe. *Slavonica*, 2004/2. 113–123. DOI: <https://doi.org/10.1179/sla.2004.10.2.113>.

¹⁸ Ketten – Párizsról. I. m. 18.

¹⁹ Uo. 19.

²⁰ Uo.

gorikus kijelentéseket: „Semmiesetre sem akarunk ruhánk által kitűnni a többiek közül. Nem célunk és nincs is szükségünk arra, hogy csinoságunkkal olyan előnyökhöz jussunk, melyek egyébként munkánk nyomán nem illethetnének meg.”²¹ A csinoság és a nőies megjelenés igenis fontos összetevője lett az 1956 utáni szocialista nőképnek, és tágabban az országimázsnak, valamint a követendő eszmerendszer nemzetközi reprezentációjának. Nem véletlen, hogy a harmadik kérdés már egyenesen a kiegészítőkre, a frizurákra és a kozmetikumokra vonatkozott.²² A korábban javallott, a lehető legegyszerűbb bőrápolási eljárások visszakapták szépségápolásra vonatkozó nevüket²³ és 1958-tól ismételten nagyobb mennyiségben lehetett elérni a rúzsokat, púdereket és a Rákosi-korszak kényszeredett puritánsága alatt a polcok hátuljára szorított kozmetikai termékeket.²⁴

A tanulás mindig elsajátítás. Az ehhez szükséges kulcs, a tanítás – árnyaltabb kifejezéssel élve: a nevelés – azonban legtöbbször irányított módon, kifinomultabb formájában tereléssel/terelgetéssel zajlik, kapuk és ablakok nyitásával, vagy épp becsukásával valósul meg. Nem volt ez másként a „természetesen jól ismert, de [a kortársak esetében] soha senki által nem definiált szocialista jó ízlés”²⁵ vonatkozásában sem, amely egy „irányított féldiskurzus”²⁶ keretében öltött testet a hazai köny-

²¹ *Öltözködjünk egyszerűen és csinosan*. Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, Budapest, 1951. 4.

²² Érdekesség, de Takács Gyuláné rubrikája ezúttal üresen maradt a válasszok között, s ehhez a kérdéshez már csak Rotschild Klára szolt hozzá. Lásd: *Ketten – Párizsról*. I. m. 19.

²³ MAGYARI Hajnalka: *Trendi nő a szocializmusban. Nőideálok, szépségápolás és szépségipar*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024. 128.

²⁴ Uo. 116.

²⁵ Uo. 37.

²⁶ A Kádár-korszak sajtójában megjelent, s a Rákosi-korszak periódusától még idegen „sajtóviták” értékelése máig vitatott az államszocializmus időszakával foglalkozó kutatók körében. A definíciók között akad „mélyen átélt pótlékviták” kifejezés (TAKÁCS Róbert: *A kultúra reformja – a reform kultúrája. Eszmélet*, 2015/107. 142.), „szimulált vita” terminus (TABAJDI Gábor: *Erkölcsei vita az akasztófák árnyékában*. In: TAKÁCS Tibor [szerk.]. *A konszolidáció éve: 1961; 1962; 1963*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2023: 196.). Jelen esetben célszerűnek találtam – Valuch Tibor összefoglaló tanulmánya alapján (VALUCH Tibor: *Szigorúan ellenőrzött nyilvános-*

vespolcokat egyre nagyobb számban előzőnlő divatlapok és öltözködési tanácsadók hasábjain. Mielőtt azonban az elsajátítandó tudás milyenségét vizsgálva közösen végigjárnánk az *Öltözködés Iskoláját*, azt szükséges megérteni, hogy mindez miért alakult így 1957–1958 tájékán.

Belső mozgatók

„Csaknem egy évvel az egész világot megrázó események után még mindig nem volt rend Budapesten. Sok kerületben láttam, hogy nem fektették vissza a villamossíneket, és nem volt közlekedés. A rosszul öltözött, szomorú, gondterhes tömeg végtelen hosszú sorokban állt az alapvető árucikkekért.”²⁷ A magyar társadalom 1957 elejére mélypontra jutott. Nagyjából másfél hónap telt el, hogy véget értek a vidéki nagyvárosokban és a főváros utcáin zajló elkeseredett harcok. Tájsebek tucatjai borították a hazai városokat, a gazdasági élet jóformán leállt, a gyárakban a munkástanácsok révén ideig-óráig kettős hatalom uralkodott, az emberek körében pedig általános lett az apátia és a mindent átható félelem. Az 1945 óta torlódó, ilyen vagy olyan formában a társadalom szinte egészét érintő kollektív történelmi traumák az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével újabb komoly és kényszerű próbatétel elé állították a lakosságot. „Az emberek mosolyogni sem tudnak már, olyan nagy a levertség”²⁸ – e sza-

ság. A sajtó és a [tömeg]kommunikáció működésének néhány sajátossága a szocialista korszakban. In: VALUCH Tibor: *Mindennapi történeteink. Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2020. 56–68.) – az „irányított féldiskurzus” megnevezés alkalmazását, amely egyszerre utal annak generált és előre meghatározott jellegére („irányított”), s egyszerre arra a tényre, hogy a szocialista öltözködéskultúra a fridzsiderszocializmus ellenében konkrét vita nélkül volt jelen véleményformáló módon e diszkurzív térben. A fogalmak precíz körbejárására és mechanizmus szintjén történő működésére jelen tanulmány keretei között nincs mód.

²⁷ Gabriel GARCÍA MÁRQUEZ: *Utazás Kelet-Európában*. Magvető Kiadó, Budapest, 2017. 150.

²⁸ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*. Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, Budapest, 2016. 167.

vakkal regisztrálta naplójában az *Egy mondat a zsarnokságról* szerzője 1957. január 10-én az általános újévi közhangulatot.

A félelem újabb félelmet és agressziót szült. „Már csak egy kapura ment a játék, hónapról hónapra nőtt a hatalom önbi-zalma [...]”.²⁹ A forradalom leverését követően szinte azonnal kezdetüket vették az 1957 és 1958 táján egyre nagyobb fokozatra kapcsolt megtorlások, ám a frusztráció és a félelem korántsem csak a lakosság részéről jelentkezett. „Egy frusztrált hatalom működtetett egy zömében általa frusztrálttá tett társadalmat”³⁰ – az azonban kezdettől fogva egyértelmű volt, hogy csak a terror révén nem sikerül úrrá lenni a kaotikus állapotokon. Október 23-a után nem volt többé visszatérés október 23-a elé, s ezt jól tudták mind a Kádár-kormány soraiban, mind Moszkvában. „A társadalom igényeit és véleményét a jövőben sokkal inkább figyelembe kell venni, mert bár robbanás esetén biztosan lehet számítani a szovjet segítségre, a válságba nagyon könnyen belebukhat maga az éppen hatalmon lévő, az adott helyzet kialakulásáért felelős vezetés is [...]”.³¹

Valamit nyújtani kellett a rendszer elfogadásáért, a tulajdonképpen legitimálásért cserébe és a követendő eszmerendszerért való feltétlen lelkesedés, vagy a boldog jövőbe–munkás jelenbe vetett hit, – amelyet aláásott az 1948 és 1956 között történt időszak annak minden túlkapásával és a mindennapi életbe való agresszív beavatkozásával, – már nem jelenthette társadalmi kohézió alapját. Noha a desztalinizációt felemás módon végrehajtó, és a tudományos-technikai vívmányok révén a szocialista tábornak komoly nemzetközi presztízst kivívó Hruscsov-éra hurráoptimista lelkesültsége bizonyos vonásaiban a keleti blokk országaira is átsugárzott, annak valódi – a szovjet-országi történelemben tapasztalt – mélysége nem csapódott le a magyar határokon belül. Ennek is köszönhető, hogy az eredetileg rendszeralkotó

²⁹ LITVÁN György: 1957. In: *Beszélő évek 1957–1968. A Kádár-korszak története. I. rész.* Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000. 39.

³⁰ GYARMATI György: Csengőfrász – Kádár-kolbász – Kádár-kocka. A pártállam Janus-arcú magyar modellje. In: RAINER M. János (szerk.) *A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2022. 159.

³¹ BEKÉS Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika.* Osiris Kiadó–MTA TK, Budapest, 2019. 149.

„programideológia” végül „állapotideológia” lett³², azonban az „alkalmazkodás több társadalmi térben és időben zajlott egyszerre”.³³

A Kádár-korszak elérkezett a fenntartott körülmények közepette „élhető jelen” kívánalmához. Amíg a Rákosi-korszak az örömtelinek vélt, már-már utópikus távlati jövőt tartotta leg több esetben szem előtt,³⁴ addig az azt követő kádári éra már igyekezett valóban kézzelfogható dolgokkal segíteni a jelen emberének boldogulását. Ennek lett a zászlóshajója a haza történettudományban változatos nevekkkel – úgy, mint a „kádári alku”, a „gulyáskommunizmus” vagy a „fridzsiderszocializmus” – illetett életszínvonal-emelés politikája,³⁵ s az ezért folyó küzdelem voltaképpen végigkísérte a kádári szocializmus mindhárom évtizedét. A kompenzáció lehetséges módozatairól már 1956 novemberében vita volt a pártberkeken belül, s noha egyesek már ekkor előre prognosztizálták az innovációkban és a tényleges fejlődőképeség megőrzésében mutatkozó hátrányokat,³⁶ a hatalom Kádár

³² GYARMATI György: I. m. 166.

³³ MAJTÉNYI György: A totalitarizmuson innen és túl. Megjegyzések a Kádár-korszak társadalmának vizsgálatához. In: RAINER M. János (szerk.) I. m. 318.

³⁴ A tanulmány konkrét tárgyának (divat és öltözködés) szempontjából lényeges megjegyzés, hogy az emlegetett távlati boldogság nem minden esetben volt kifejezhető vagy kifejtendő. A Rákosi-korszak divatlapjaiban használt nyelvezet ugyanis épp abba enged betekintést, hogy az öltözködés terén semmilyen világos koncepció vagy elképzelés nem állt rendelkezésre a jövőre vonatkozóan, és a szép új világ ígérete inkább a mindennapok általánosságának szólt. Ezzel szemben kétségtelenül előrelépést jelentett a „szocialista jó ízlés” ideájának megkreálása az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, noha annak jövőorientáltsága, de egyáltalán a jelenben ténylegesen betöltött szerepe is számos sebből vérzett, és igencsak homályban maradt.

³⁵ E tanulmánynak terjedelmi okokból nem feladata körbejárni a fogalmak részletes értelmezését és kifejtését. A pontos értékelést és a tudományosan naprakész információkat lásd a RAINER M. János által szerkesztett és 2022-ben megjelent *A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései* című tanulmánykötetben.

³⁶ Friss István közgazdász az alábbi véleményt szegte az elképzeléssel szembe: „És, ha majd egy fél év, vagy egy év múlva kénytelenek leszünk összebb húzni a nadrágszíjat, vagy egy súlyos infláció fogja összebb húzni, az egész nép és a munkásosztály is azt fogja mondani: vigye az ördög ezeket a kommunistákat, akik már megint így elrontottak mindent.” A gazdasági potenciált kevésbé figyelembe vevő béremelés, vagy a fogyasztási cikkek gyártásának felpörgetése miatt végül nem kellett rövid távon „összebb húzni” azt a bizonyos

szavára végül az azonnali életszínvonal-emelés és a szocialista viszonyok által garantált (majdani) jólét képzele mellett tette le a voksát. Tavasszal már 17–29%-os bér- és fizetésemelést jelentett be a kormány, ami az adott viszonyok között kétségtelenül reálpolitikai lépést jelentett, és javított a lakosság anyagi körülményein, igaz, a gazdaságilag instabil helyzetben lévő ország fedezet híján ezt aligha tehetné volna meg hosszú távú fejlődési folyamatok feláldozása nélkül.³⁷

A hatalom részéről ezt mégis muszáj volt megtenni. 1957 márciusára „a társadalom fordulóponthoz ért, jelentős részben elfogadta a szovjet nagyhatalom által kikényszerített új helyzetet, vagy legalábbis beletörődött, mert belefáradt az előző hónapok folytonos küzdelmeibe és idegfeszültségébe. Érezni lehetett, hogy az emberek többsége normális életre vágyik. Kádár erre kitűnő érzékkel rá is játszott.”³⁸ Enyhítve a fásultságon és a megtörtségen, a hatalom még apróbb, szimbolikus lépésekre is hajlandó volt, s ezek közé tartozott a népköztársasági címer megváltoztatása, vagy az egyházi-vallási műsorok rádióban történő óvatos rehabilitálása.³⁹ A közérzetjavító intézkedések és a különböző „könnyítések” egy része abszolút tudatos és átgondolt lépés volt a politikai vezetés részéről, a másik része viszont egy hallgatólagos-sodródó folyamat aktusaként került be a hétköznapiakba, ahol az ideológiaalkotó és ideológiaközvetítő akarat is csak próbálta utolérni magát. E második kalapba tartozott az öltözködés és a divat is. Az élet azon területén, amelyet az évtized elején jóformán parlagon hagyott a máskülönben mindenre (is) odafigyelő államhatalom, most hirtelen szükségessé vált valamit mondani.

nadrágszíjat, ugyanakkor Friss véleményében már felsejlenek a politikai vezetéssel uralma végéig voltaképpen röghöz kötő hosszú távú hatások. Lásd: KALMÁR Melinda: *Enniivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1998. 24.

³⁷ GYARMATI György: I. m. 166.

³⁸ LITVÁN György: I. m. 45.

³⁹ A Magyar Népköztársaság új címere 1957. május 9-én váltotta le a forradalom által megvetett Rákosi-címert, míg ugyane hónap végétől (1957. május 26.) a Magyar Rádió engedélyt kapott rá, hogy naponta harminc perc terjedelemben felekezeti és vallási tartalmat sugározzon.

Ez persze nem azt jelenti, hogy az ötvenes évek elején ne lett volna szó az öltözködésről.⁴⁰ A divat és a ruhaipar szovjetizációja az államosítások és a nyugati divatriportok ellehetetlenülése révén bekövetkezett, ám az értékek cseréje, ami a – történeti szójátékkal élve – „divatfordulat évének” (1948–1949) magvát jelentette volna, ezúttal valahogy elmaradt. A szovjet módi teljességgel ismeretlen volt a hazai divatkövetők körében, mellesleg túl nagy erőfeszítések se történtek ennek átvételére. „A kosztüm – nyáron is – a dolgozó nő legcélszerűbb ruhadarabja, A kosztüm mindig jól és változatosan öltöztet”⁴¹ – állt a korabeli szlogenekben, s az elmélyült szemlélő e sorokból hamar két dolgot is kiérezhet. Egyrészt, hogy az ötvenes-hatvanas évek folyamán kiformalódott „szocialista jó ízlés” majdnem minden eleme felbukkan akár egy mondaton belül is az 1957-et megelőző években, ám azok nem állnak össze egy koherens, egymással kapcsolatban lévő nyelvi rendszerré. Ahhoz azonban, hogy ez egységet mutató egészet alkosson, nem volt elegendő a tömegkommunikációs háttérbázis megteremtése.⁴² Meg kellett tanulni az „odaáttal” bánni és a hazai viszonyokat a közbeszédbe és a korhangulatba megfelelően becsatornázni.

„Páris évszázadok óta diktálja a női divatot. Az ott kialakuló irányt azonban minden nemzet csak akkor használja fel helyesen, ha sajátos öltözködési szokásait művészi érzékének és kul-

⁴⁰ SIMONOVICS Ildikó: Divat kényszerszabadságon. Öltözködéskultúra az ötvenes években. *Szépirodalmi Figyelő*, 2016/6. 57–64.

⁴¹ A kosztüm. *Ez a Divat*, 1953/2. 7.

⁴² Az 1957-es esztendő már csak a divatsajtó tekintetében is komoly figyelmet érdemel. A január közepén újrainduló, arculatváltáson átesett, s előnyére változott *Nők Lapja* megemelt példányszámban, állandó divatrovattal kedveskedett olvasóinak, s mindemellett még két évfolyamot (1957–1958) megélt, önálló divatlapot is kapott *Éva*, a *Nők Lapja divatmagazinja* címmel. Februárban az *Ez a Divat* olvasói is meglepődéssel vehették tudomásul, hogy Magyarország akkor első számú divatlapja immáron nem három-, vagy négyhavonta jelenik meg az újságosstandokon, hanem havi rendszerességgel, az igényesebb kiadások pedig minden hónapban közöltek legalább egy külföldi riportot vagy nyugati képes beszámolót. Végül, de nem utolsósorban a tömegszervezetek, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) és az MNOT is részt vállalt a divatozás felpörgetésében, noha a körülményesen hozzáférhető levéltári források miatt e szervek konkrét szerepe még nem teljeskörűen tisztázott a szocialista divatirányítás ezen időszakában.

túrájának megfelelően érvényesíti.”⁴³ Erről (is) szólt a szocialista divat kitágulásának évtizede.

Külső körülmények

„Sokszor eszembe jutott, hogy az utóbbi tíz évben mi nagyot hibáztunk a nőkkel kapcsolatban. Az emlékezetes ruha és a színnek tökéletes harmóniája igencsak ritka és plátói volt az alkalmi megjegyzésekben: de most adjuk meg a legjobbat és a legszebbet a mi asszonyainknak, mert megérdemlik!”⁴⁴ A csehszlovák *Zena a Móda*⁴⁵ divatlap e szavakkal kommentálta az 1956-os Cannes-i Nemzetközi Filmfesztivál vörös szőnyegén látott ruhakölteményeket, s ezzel némi kritikával illették az elmúlt tíz év szépséghez való szocialista hozzáállását. A prágai zszurnaliszták nem voltak ezzel egyedül Kelet-Európában. Az éppen átalakulófélben lévő hidegháborús vetélkedés ugyanis egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a gazdasági-társadalmi és kulturális élet összehasonlítására, megnyitva ezzel a mindennapok világát is a politikai-világnézeti összecsapásban. Az 1949-ben atomhatalommá váló Szovjetunió az ötvenes évek közepére olyan szintű nukleáris potenciált halmozott fel, amely versenyre kelt, s egy idő után mennyiségileg is meghaladta az Amerikai Egyesült Államok hasonló erejét, az atomháború és a kölcsönös megsemmisülés pedig egyik szuperhatalom számára sem jelentett alternatívát. A hidrogénbomba felrobbantása (1952/1953) aztán elvezetett a „kényszerű egymás mellett élés” állapotához, ahol a felek legalább annyira voltak egymásra utaltak a felmerülő konfliktusok megoldásában, mint a rivalizálásban.⁴⁶ A kihívások inté-

⁴³ Női öltözködés és divat. *Ruhaipar*, 1956/6. 6.

⁴⁴ Djurdja BARTLETT: Let Them Wear Beige. The Petit-Bourgeois World of Official Socialist Dress. *Fashion Theory*, 2004/8. 150. DOI: <https://doi.org/10.2752/136270404778051816>.

⁴⁵ A Csehszlovák Nőszövetség által 1949-től kiadott divatlap, amely egészen a rendszerváltásig Csehszlovákia elsőszámú állami divatlapjának számított. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján különös élességgel támadta a nyugati, „burzsoának” kikiáltott divat túlkapásait.

⁴⁶ BEKÉS Csaba: I. m. 81.

zéséhez és a másik oldalon való felülkerekedés békés(ebb) úton történő prezentálásához pedig új terek kellettek. Ez vezetett el a rendszerimázsban vizuális jelölőként használt megjelenés kérdéséhez, amelynek kiváló indikátora lett a tárgyalt évtizedben a divat és az öltözködés.

A moszkvai szolgálatból 1952-ben egy bőrröndnyi szovjet ruhával hazatérő diplomata házaspár, Alan Kirk⁴⁷ és Lydia Kirk⁴⁸ kiállítást rendeztek New Yorkban a tengerentúlról hozott modellekből. Amennyiben hihetünk az anekdotáknak, a kalaptervező Lilly Daché,⁴⁹ látván a tárlat anyagát, csak annyit mondott: „Ha orosz nő lennék, s ezt kellene hordanom, én kirobbantanám az ellenforradalmat.”⁵⁰ A szovjet-orosz nő renoméja és megjelenése a nyugati világban mélyponton volt az ötvenes évek hajnalán. „Szegényesen és előnytelenül öltözködnek, s gyakran munkaköpenyt vagy férfias zakót viselnek, miközben a hajukat diáklányos

⁴⁷ Alan Goodrich Kirk (1888–1963) admirális, diplomata. Huszonegy éves korában lépett be az amerikai haditengerészet kötelékébe (1909), szolgált az első világháborúban, majd fokozatosan emelkedett a ranglétrán. A második világháború kitörésekor az USA londoni haditengerészeti attaséja volt (1939–1941). Részt vett a szicíliai és az olaszországi partraszállás előkészítésében (1943) és a *USS Augusta* fedélzetén személyesen felügyelte a normandiai partraszállást 1944. június 6-án. A háború után diplomáciai karrierbe kezdett, ennek során nagyköveti rangban megfordult Belgiumban (1946–1949), a Szovjetunióban (1949–1951) és Tajvanon (1962–1963). Az ötvenes években rövid ideig a Szabad Európa Rádiónak is dolgozott. Alakja felbukkan a D-napról szóló, *A leghosszabb nap* (1962) című filmben.

⁴⁸ Lydia Chapin Kirk (1896–1984) író, diplomatafeleség, Alan Kirk admirális házastársa (1918). Neve elsősorban 1952-ben kiadott memoárja révén vált ismertté, amelyben részletesen beszámol a moszkvai tartózkodásukról. Lydia Chapin Kirk: *Postmarked Moscow. An American Ambassador's Wife Looks at Life in Russia* Today Scribner, New York, 1952.

⁴⁹ Lilly Daché (1892–1989) francia származású amerikai kalaptervező. 1924-ben költözött New Yorkba, ahol bolti eladónőként indította pályáját. Az 1930–1940-es években az Egyesült Államok egyik legkeresettebb kalaptervezője volt, kreációit a felső tízezer tagjai vásárolták és hordták előszeretettel. A filmes világban együttműködött a legendás hollywoodi kosztümtervezővel, Travis Bantonnal. Nyugdíjba vonulása (1968) után felváltva Franciaországban és Amerikában élt egészen kilencvenhét évesen bekövetkezett haláláig.

⁵⁰ Virginia CARTER OLMSTED MCGRAW: *Soviet by Design. Fashion, Consumption and International Competition during Late Socialism 1948–1982*. University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill, 2020. 152.

copfba fogják”⁵¹ – állt így a legtöbb, igaz, nem minden esetben elfogulatlan nyugati tudósító szövegében. Ebben az időben az elegánsan öltözködő, a diori New Look nőiességét magára öltő nyugati nő valóságos ellenpárja volt a rosszul öltözött, a munka súlya alatt görnyedő szovjet asszonynak, jóllehet a valóság több szempontból sem felelt meg ennek a dichotómiának.

Szerepet játszott ebben a hidegháború első éveinek mereven propagandisztikus, a másik lejáratását célul kitűző légköre, továbbá az, hogy a felek tulajdonképpen nem a divat azonos szintjeiről beszéltek. A Dior és a hozzá hasonló haute-couture házak által képviselt magasszabászat természetesen a legtöbb nyugati nő számára ugyanúgy elérhetetlen volt, mint az úgynevezett szocialista reprezentatív divat termékei a keleti társaik előtt. A nagy különbség azonban abban rejlett, hogy amíg előbbi elsősorban inspirációs forrásként, és a materializálódott vágy tárgyaként jelent meg a szélesebb közönség körében egy stabil, a divatváltozásokat viszonylag gyorsan lekövetni képes konfekcióiparral a háttérben, addig utóbbi egyszerre tett ígéretet „az élet ahogy van” és az „élet, ahogy lesz” ellentét eszmei alapú feloldására,⁵² valamint a divat minőségi demokratizálódására egy instabil és rugalmatlan ipari háttérrel.

Az érdemi különbséget azonban a szovjet pártvezetők is kezdték érzékelni, s ezzel maga Hruscsov is szembesült a megsokasodó diplomáciai látogatásai alkalmával. Az olasz riporter Domingo Sertorelli például így írt a szovjet delegáció angliai útján viselt ruházatáról: „a két alacsony, kövérkés ember furcsán volt öltözve, nagyon széles nadrágot és zakót viseltek, amelyek úgy néztek ki, mintha kimentek volna a formájukból”.⁵³ Az 1956-os nagy-bri-

⁵¹ Robert L. GRISWOLD: „Russian Blonde in Space”. *Soviet Women in the American Imagination 1950–1965*. *Journal of Social History*, 2012/4. 884. DOI: <https://doi.org/10.1093/jsh/shr147>.

⁵² A Sheila Fitzpatrick történésztől átvett kifejezést használja Djurdja Bartlett is a szovjet divat történetét összegző tanulmányában. Djurdja BARTLETT: *Ideológia és viselet*. In: SIMONOVICS Ildikó–VALUCH Tibor (szerk.): *Öltöztessük fel az országot! Divat és öltözködés a szocializmusban*. Argumentum Kiadó–Budapesti Történeti Múzeum–1956-os Intézet, Budapest, 2009. 17.

⁵³ Roy MEDVEGYEV: *Hruscsov*. Laude Kiadó, Budapest 1989. 131.

tanniai látogatás során tett ruhakritikus megjegyzéseket pedig nem hagyhatta szó nélkül az újdonsült szuperhatalom.

„A nők nők maradnak. Minden országban, minden kontinensen ugyanolyan jelentőséget tulajdonítanak az öltözködésnek. [...] A háború és az utána következő nehéz évek alatt csak a legfontosabb dolgokra figyeltünk. Egyszerűen nem volt időnk a divatra! De az első háború utáni ötéves terven már túl vagyunk [...]. Most már vitatkozhatunk arról, hogy melyik stílus a legjobb és dönthetünk abban, hogy az egyik jobban néz ki, mint a másik.”⁵⁴ Az igazat megvallva az első fecskék már 1953 nyarán megérkeztek Moszkvába. Ebben az évben már angol, francia, dán és osztrák ruhaipari delegációk tették tiszteletüket az Össz-Szövetségi Divatintézet (ODMO) sokemeletes székházában.⁵⁵ Megnyílt az első rés a pajzson, amit sorra követett a többi. A következő évben a szovjetek látogattak el Franciaországba, igaz, ezúttal még nem a konkrét divatvilág került érdeklődésük fókuszába, hanem leginkább az üzletszervezés és az esztétikus belső elrendezés mikéntjéről szerettek volna tapasztalatot gyűjteni.⁵⁶ Eltelt újabb hétszázharminc nap, s 1956-ban már a GUM Áruház tervezőiből álló kollektíva repült a Szajna partjára, hogy Ligijja Averjanova⁵⁷ vezetésével felkeresse a vezető divatházakat, közvetlen kapcsolatot ajánlva ezzel a szovjet és francia fél között.⁵⁸ A választás⁵⁹ végül az évtized legnagyobb sikereit arató Christian Diorra esett,

⁵⁴ Virginia CARTER OLMSTED MCGRAW: I. m. 198.

⁵⁵ Uo. 164.

⁵⁶ Uo. 242.

⁵⁷ Ligijja Fjodorovna Averjanova (1916–?) a 20. század második felének egyik legjelentősebb szovjet divattervezője. Szakmai karrierje még a Scserebakovszkij Üzletházban indult a második világháború előtt. Noha képzettségét tekintve nem volt szabónő, már 1954-től kezdve a GUM Áruház vezető tervezői között tartották számon, s itt is dolgozott egészen 1980-as nyugdíjazásáig. Az ötvenes-hatvanas évek folyamán számos alkalommal járt Nyugaton, s nemegyszer ő vezette a Nyugatra utazó szovjet delegációkat.

⁵⁸ Jukka GRONOW–Sergey ZHURAVLEV: *Fashion meets Socialism. Fashion industry in the Soviet Union after the Second World War*. Finnish Literature Society, Helsinki, 2015. 141.

⁵⁹ Noha jelentőségét tekintve kiemelkedik a sorból, az 1956-os szovjet divatdelegátus útja (meglátogatott divatházak; prioritások és elvárt szempontok) napjainkig sem kellően feltárt, igaz, a kutatást megnehezíti a levéltári források hiánya. Ahogy azt is homály fedi, pontosan miért a Dior lett a befutó a szovjetek-

így 1957-ben már konkrétan az Avenue Montaigne 30. vendégszeretét élvezhették a szovjet divat képviselői.⁶⁰ A divatban kibontakozó, s intenzitásukat tekintve az egész államszocialista éra legszínesebb folyamata pedig nem maradt hatástalan a keleti blokk országainak körében sem.

Amikor a *San Francisco Chronicle* 1968 táján interjút készített Rotschild Klárával, a magyar tervező így vallott az 1957 után következő esztendőkről: „De mióta Kádár János vette át a hatalmat [...] a viszonyok jelentős mértékben javultak. Vásárolhattunk anyagot külföldről, és a kormány esztendőnként kétszer küld el Párizsba. Februárban megtekintem a tavaszi és a nyári kollekciót, augusztusban pedig az őszi és a téli bemutatókat. Ekkor veszem meg az anyagokat és a hozzávalókat is.”⁶¹ Az, hogy létezett-e bármilyen központi – értsd: Moszkvában eldöntött – akarat a divatkapcsolatok felélesztésére az ötvenes évek közepén, s az mennyire vonatkozott direktívaként a kelet-európai szocialista országokra, alighanem kétséges. A Szovjetunió bizonyos szempontból a „nyitás és zártság dilemmái közt”⁶² vergődő átalakulás kényszerűségéből, bizonyos szempontból pedig a Sztálin utáni belső rendszer-konzolidáció, és a vele párhuzamosan járó újbóli rendszer-legitimáció miatt dönthetett e mellett. Az pedig, hogy ebben aktív részt vállaltak a keleti blokk országai is, tökéletesen rezonál Nyikita Hruscsov azon törekvéseire, amely igyekezett a szocialista rendszer imázsának egészét növelni. „A helyzet általában az, hogy a Szovjetunió lép fel, mint táborunk ereje, és a népi demokratikus országok őt támogatják. Igaz, az, hogy a Szovjetunió a mi táborunk nagy ereje, de ha rugalmasabban szervezzük munkánkat, nem a Szovjetunióknak kellene mindig

nél 1957-re. Igaz, ebben vélhetően szerepet játszhatott a divatház 1947 óta tartó töretlen népszerűsége és világszerte kivívott rangja.

⁶⁰ Larissa ZAHAROVA: Dior in Moscow: a Taste of Luxury in Soviet Fashion under Khrushchev. In: Susan E. REID–David CROWLEY (eds.). *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Bloc*. Northwestern University Press, Evanston, 2010. 104.

⁶¹ SIMONOVICS Ildikó: *Rotschild Klára*. I. m. 179–180.

⁶² A találó kifejezés Takács Róbert tanulmányának címéből került átvételre. Erre vonatkozóan lásd: TAKÁCS Róbert: Nyitottság és zártság dilemmái. Kulturális érintkezések a külfölddel és a nyugattal. *Századok*, 2014/6. 1491–1515.

elsőnek fellépnie [...]. Vannak kérdések, amelyekben jobban fel tudnak lépni a népi demokráciák.”⁶³ A sorok közötti rajtengedély, még ha megannyi tilalommal is, de elhangzott, azonban így is szükség volt olyan beépített fékekre és ellensúlyokra, amelyek a kellő időben – a megelőzés szándékával – igyekeztek helyes irányba terelni az esetlegesen túlbujánzó gondolatokat.

„Párizs a legjobb hely a divat szempontjából, de nekünk fel kell dolgoznunk azt, amit ott láttunk, s egy szintre hoznunk a szocializmus követelményei és a lakosság igényei alapján”⁶⁴ – vallott így Kasnyiceva szovjet divattervező 1960-ban. „A legjobban Párizsban tükröződik vissza az, hogy a nagy divatházak kreációit miként kell a mi ízlésünknek megfelelően felhasználni, lehalkítani, számolva a mi nőink telt alkatával, sajátos életviszonyaival”⁶⁵ – jegyezte fel M. Nádor Vera a hazai szaklapban tett párizsi divatbeszámolója alkalmával 1957-ben. A két vélemény teljes egészében kiegészíti egymást, felvillantva valamit abból, amit a szocialista divat mindenkor szeretett volna: egy, a nyugati divatvilágot a saját rendszer adta keretei közé adaptáló öltözködéskultúrát. Az integrációs folyamat konkrét technikai és tudástranszferen alapuló elemei jóformán áthidalhatatlan akadályt képeztek az egész államszocialista időszak folyamán, noha nem mellőzték az érte folytatott erőfeszítéseket. Maradt tehát a kulturális transzfer, a hatások és kölcsönhatások elemzése és beépítése. „Az a nézet a kultúra területén is élt, hogy a nyugati produktumok is felhasználhatóak, elemeire bontva beépíthetőek és átlényegíthetőek.”⁶⁶ S ennek köszönhetően került előtérbe – kidomborítva a Szovjetunióban már 1954 óta zajló, s Kelet-Európába is begyűrűző ízlésvita főbb vonásait – az ízlésformálás igénye és megfelelő öltözködésre való nevelés célzatos megjelenítése.

„Egy szabó nemcsak a varrás mentén illeszkedik a ruhadarabhoz, hanem felelős azért is, hogy az azt viselő személy jobb

⁶³ BÉKES Csaba: I. m. 16.

⁶⁴ Virginia CARTER OLMSTED McGRAW: I. m. 208.

⁶⁵ M. NÁDOR Vera: Párizsi divatélmények. *Ruhaipar*, 1957/5. 11.

⁶⁶ TAKÁCS Róbert: Nyitottság és zártság dilemmái. I. m. 1501.

emberré váljon a ruhában”⁶⁷ – hangoztatta 1959-ben a szovjet ízlésvita egyik meghatározó teoretikusa Alekszandr Csekalov.⁶⁸ A tendenciákat nézve ez a szemlélet a divatsajtó nyelvén azt jelenti, hogy egy divatújságíró nemcsak a szavak mentén illeszkedik az adott trendekhez, hanem felelős azért, hogy a viselő személy helyesen tudja értelmezni a kor öltözködési követelményeit, ezáltal válva jobb emberré ruhájában. A következőkben ez az összetett, a maga módján strukturált folyamat tárulkozik föl a *Nők Lapja*ban 1957 és 1958 során futó, *Az Öltözködés Iskolája* nevet viselő rovat segítségével.

Az Öltözködés Iskolája

„Bevezetőül csak annyit: lássuk be végre együtt, hogy nem a kolléganőinknek és barátnőinknek, hanem igenis magunknak és főleg a férfiaknak öltözködünk. Magunknak, hogy vidám tükörbenézés után indulhassunk reggelenként napi teendőink ellátására és a férfiaknak, hogy könnyebben megtaláljuk és megtarthassuk a nagy Őt.”⁶⁹ A Kádár-korszak divattörténetének egyik ikonikus mondata jelezte *Az Öltözködés Iskolájában* a becsöngetést. A tanév 1957. január 31-től egészen 1958. január 2-ig tartott és összesen harminckilenc lecke segítségével kísérte meg a helyesnek vélt ízlés szabályainak betartásával felvillantani a lakosság előtt megnyílt új lehetőségeket. A férfiaknak való tetszés évszázados, ha nem évezredes, a tradicionális nőképhez hozzá tartozó követelménye legalább két dolgot

⁶⁷ Yulia KARPOVA: *Comradely objects. Design and material culture in Soviet Russia 1960s–80s*. Manchester University Press, Manchester, 2020. 33. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526139863>.

⁶⁸ Alekszandr Kalimovics Csekalov (1928–1970) szovjet képzőművész, művészettörténész és teoretikus. Diplomáját a Moszkvai Felsőfokú Iparművészeti Iskolán szerezte meg 1953-ban. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján aktívan részt vett a hrucsovi Olvadás jegyében zajló ízlésvitában, publikációi elsősorban a modern formatervezés, a korszerű lakberendezés kérdéseit járták körbe. Később a népművészet és az oroszországi népi famegmunkálás felé fordult figyelve, s vált annak elismert kutatójává tragikusan hamar bekövetkezett haláláig.

⁶⁹ *Az Öltözködés Iskolája. Nők Lapja*, 1957/1. 12.

sugallt. Egyrészt, hogy a hatalom által sugárzott mindennemű emancipációs és modernizációs törekvés és propagandaszólam mellett még erőteljesen élt a nőket érintő tradicionális szépség-elvárás és szépségideál a társadalom szövedékében, másrészt, hogy a divatosság legitimált jelensége elsősorban a nők körébe⁷⁰ tartozott. Az „igenis magunknak” történő kijelentés viszont egy lényeges változásra hívta fel a figyelmet: az ötvenes évek elején a szocializmust építő, legtöbbször maszkulin vonásokkal felruházott asszonya⁷¹ igenis bátran forduljon a tükör irányába, és merjen igényes lenni, hisz ez az igényesség hozzátartozik a megújuló szocialista nőideálhoz.

S ennek kapcsán máris jött az első nagy engedmény. „Válasszuk ki mindig az egyéniségünkhöz, alakunkhoz és adottságainkhoz illő ruhadarabokat. Színek és formák megítélésében első szempontunk legyen: illik-e hozzám, valóban csinosabbá tesz-e?”⁷² Az individuum ruhák általi megélése és a hozzá kapcsolódó önismeret teljességgel ismeretlen fogalom volt a Rákosi-korszak divatsajtójában, s az egyén e módon történő becsatornázása a társadalmi szelep funkción túl megteremtette a lát-szolgálos szabadság megízlelésének és az adott emberre szabott igényesség elsajátításának módozatát. „Ismerd meg önmagadat! – mondja a bölcs, és ezt követeli minden nőtől elsősorban saját jól felfogott érdeke az öltözködésben is. Légy szigorú önmagadhoz, mielőtt új ruhát választanál, hogy igazán örömed is legyen a többnyire magad kereste pénzéért.”⁷³ Az önismerethez az egyéni belátáson túl kellenek megfelelő fogódzók és támpontok, erről pe-

⁷⁰ Erre vonatkozóan beszédes az a tény is, hogy a *Világ Ifjúsága*, elsősorban a fiatalok számára szóló lapja is „Lányok oldala” rovatban adott helyt az öltözködési praktikáknak 1957 folyamán. De ugyancsak erről a nőket érintő felfogásról tanúskodik, hogy a legtöbb szezonális változást bemutató írás, az esetek túlnyomó többségében csak a női sziluett változásait érintette, s akkor még nem esett szó a nőknek szóló háztartási kiadványok és öltözködési brosrák nagy számáról.

⁷¹ SCHADT Mária: *„Feltörekvő dolgozó nő”. Nők az ötvenes években*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2005.

⁷² Az Öltözködés Iskolája. *Nők Lapja*, 1957/1. 12.

⁷³ NÁDOR Vera: Ismerd meg önmagadat! *Éva, a Nők Lapja divatmagazinja*, 1957/1. 22.

dig a megfelelő érdekek mentén *Az Öltözködés Iskolája* igyekezett gondoskodni.

A rovat majdnem hetente megjelenő írásaiban rendszerint egy-egy résztema került tárgyalásra vagy rövidebb bemutatásra. Az öltözködésről, s vele együtt a megjelenésről való komplex és szisztematikus gondolkodás ugyancsak új fuvallatot jelentett az 1957 előtti időszakhoz képest. Az írások nagy része tudatosan felépített és átgondolt szókészlettel rendelkező szöveg volt, amelyek jól modellezhető folyamat révén nemcsak arról szóltak, hogy s mint kapott teret és lehetőséget az egyén a kádári – és tágabban értelmezve a posztsztálini – hétköznapiakban, hanem arról is, miként formálta, vagy legalábbis próbálta formálni menet közben a hatalmi akarat saját céljaira a divatot. „Intencióival a legkülönfélébb eszközökkel kívánta és tudta befolyásolni a diskurzusokat. Az intenciókkal egybe nem eső kulturális termékeket eltűrte éppen, de azokat nem tartotta perspektivikusnak, időnként kifejezetten üldözte.”⁷⁴

A divat terén ez az intenció az úgynevezett „szocialista divatirányítás” sajátos jelensége volt, amely a ruhaipar, a mesterségesen generált divatirányító szervek (mint az Öltözködési Tanács) és a tömegkommunikációs eszközök révén nyilvánult meg, s amelynek kialakulása elsősorban az 1957 és 1962 közötti időszakra tehető. Ugyanakkor ez egy aktív gyakorlatot igénylő tanulási folyamat volt, ahol konkrét genezis híján⁷⁵ végig erőteljesen fennmaradt a képlékenység és az áttetszőség tűnékenysége, kikerülhetetlenné téve ezzel a divat örök változásra és folytonos megújulásra építő, intuíciókból és emberi vágyakból táplálkozó világát.

⁷⁴ RAINER M. János: *Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2023. 15.

⁷⁵ Legjobb ismereteink szerint a „szocialista jó ízlés” néven számontartott jelenség nem rendelkezik konkrét eredettel, a rajta keresztül látható alakot öltő szókészlet különböző periódusok hozadékaként kerültek egymás mellé, érteve ezen (magyar vonatkozásban) a Rákosi-korszakot, a második világháborút követő átmeneti éveket, de akár a Horthy-korszakot is. Ettől függetlenül programadónak szánt, de ténylegesen csak szocialista alternatívát kínáló írások még léteztek, s erre eklatáns példa az alábbi cikk: JUHÁSZ László A szocialista öltözködéskultúráról. *Ruhaipar*. 1958/3. 9–11.

Februárban az anyagi takarékoság és az ízléses öltözködés szent és sérthetetlen ruhadarabja, a kosztüm került a rovat fókuszába. „Ne szerezzünk be semmilyen új holmit tervszerű meggondolás nélkül, pillanatnyi ötlettől indítva.”⁷⁶ Az átgondolt és pénztárcabarát gardróbszekrény egyazon ernyő alatt próbált meg odafigyelni a „felemás fogyasztói kultúrát”⁷⁷ elhozó hatvanas évek várható differenciálódására, s óvni a hiánygazdaság és a gyenge minőségű konfekcióruhák mögüli kikacsintástól. Egyetlen kivétel volt ez alól: „A kosztümön ne spóroljunk! Ha kevés a pénzünk, annál kevésbé. Mert egy jó anyagból készült, szépen megvarrott kosztüm esztendőkre elüti a tavaszi-őszi öltözködésünk gondját.”⁷⁸ A kosztüm mint többrészes „örökdarab” a „szocialista jó ízlés” ideáltípusa lett. A mértéktartóan elegáns, többfunkciós, a „szolid egyszerűség és célszerűség” égisze alá besorolt viselet a helyes megjelenés szinonimája volt a hatvanas évek divatlapjaiban, miközben a „variálhatóság” jelzőjével látható engedményt tett az egyén saját ízlésformálásának. „Hajnalban, délben, este egyaránt legyünk csinosak, ápoltak, jólöltözöttek. Minden nő közös óhaja ez, mióta világ a világ. De hogyan?”⁷⁹ A márciusi lapszámokban a korábban egynek látni kívánt dolgozó nő alakja is kategóriákra bomlott, eltérő öltözködési stratégiákra tanítva ezzel a lányokat és asszonyokat, a cél azonban maradt ugyanaz: „hogymindig ragyogóan tiszták és üdék legyünk – ez kötelesség”.⁸⁰

Nyáron a *Nők Lapja* arról írt, hogy az új szocialista nőt „a találékonyság mesterré avatta. Mesterré, mert mindig figyel. Figyeli a ruhatárát, az évszakokat, a környezetét és mindig számol a külsejével is”.⁸¹ Gondolati szinten a szavak hasonlatossága majdnem egyazon időben jelentkezik a pályáját még szocreál festőként

⁷⁶ Az öltözködés iskolája – III. lecke. *Nők Lapja*, 1957/3. 12.

⁷⁷ VALUCH Tibor: A bőséges inségtől az inséges bőségig. A fogyasztás változásai Magyarországon az 1956 utáni évtizedekben. In: VALUCH Tibor: *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Argumentum Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 2006. 224.

⁷⁸ Az Öltözködés Iskolája – V. lecke. *Nők Lapja*, 1957/5. 12.

⁷⁹ Az Öltözködés Iskolája – VI. lecke. *Nők Lapja*, 1957/6. 12.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Az Öltözködés Iskolája – XXI. lecke. *Nők Lapja*, 1957/23. 19.

kezdő szovjet művész, Gelij Korzsev⁸² lelkesült kijelentésével, miszerint „most ő a szépség megalkotója. A forradalom katonája művésszé vált”.⁸³ Tudatos és öntudatlan hatások és kölcsönhatások ideje ez a keleti blokkon belül és kívül... De visszatérve a divatcikkekhez, a legforróbb évszak írásai a kiegészítők és a könnyebb blúzok világába engedtek betekintést. „Ezerféle változatban jelent meg, s nemcsak nálunk, ahol a célszerűség mindig fontos követelmény volt, hanem még a párizsi nagy szalonok bemutatóin is.”⁸⁴ A blúz – mely e sorok szerint Magyarországon is lehet ugyanolyan csinos, mint Párizsban – némi közelítést enged meg a keleti és nyugati öltözködés között, mindamellett azonban emlékeztet is arra, hogy a célszerűség nálunk mindig fontos követelmény volt, nem feledve ezzel a „jó ízlés” egyik lényeges kritériumát.

„Nálunk is vannak Lollobrigidák, déliesen telt idomú, de karsú derekú nők, és Marina Vladyk is (igaz, a kelleténél kicsit többen), sőt, Greta Garbo pesti kiadású unokahúgai is élnek közöttünk.”⁸⁵ Az ötvenhetes év augusztusának az volt a nagy leckéje, hogy lehet-e példaképeket választani.⁸⁶ „Persze, hogy kellenek példaképek, hiszen nem vagyunk mindnyájan önálló tervezőművészek, de válasszuk meg őket nagyon gondosan.”⁸⁷

⁸² Gelij Mihajlovics Korzsev (1925–2012) szovjet-orosz festőművész. Moszkvában látta meg a napvilágot, édesapja a neves avantgárd építész, Mihail Korzsev. Országos hírnevet az 1950–1960-as évek fordulóján szerzett a szocialista realizmuson belüli, úgynevezett „rideg stílus” (суровый стиль) képviselőjeként. Pályafutása az 1980-as évek közepén éles fordulatot vett, amikor a Mutánsok című képsorozatában meghökkentő, már-már szürreálisan naturalisztikus alkotásokkal lepte meg a közönségét.

⁸³ Susan E. REID: Destalinization and Taste, 1953–1963. *Journal of Design History*, 1997/2. 187. DOI: <https://doi.org/10.1093/jdh/10.2.177>.

⁸⁴ Az Öltözködés Iskolája – XIX. lecke. *Nők Lapja*, 1957/21. 19.

⁸⁵ Az Öltözködés Iskolája – XXIV. lecke. *Nők Lapja*, 1957/27. 19.

⁸⁶ Az Öltözködés Iskolájával párhuzamosan 1957-től az újságok címlapjain újfent egyre nagyobb figyelmet kaphattak a sztárokként kezelt filmszínészek és a színházi előadóművészek, noha a szerkesztők eleinte fokozottan törekedtek a keleti és nyugati előadók egyensúlyban lévő megjelenítésére. E jelenség elemzését lásd: TAKÁCS Róbert: Nyugati filmsztárok a szocialista Magyarországon – a kulturális képes újságok fotói. In: *Történelem és vizualitás*. Szerk.: KUNT Gergely-TAMÁS Ágnes. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület–Apor Vilmos Katolikus Főiskola–Liceum Kiadó, Szeged–Vác–Eger, 2024. 141–154.

⁸⁷ Az Öltözködés Iskolája – XXIV. lecke. *Nők Lapja*, 1957/27. 19.

A hazánk határain belülre egyre nagyobb számban beszivárgó nyugati filmekben látott színésznők és ruhaköltemények mennyi nőnek jelentettek hön áhított inspirációt a mindennapok során, a kulcs azonban a mértéktartó ötletesség és találékony-ság lett. „A mindennapi életben nem járhatunk ugyan merészen dekoltált ruhákban, s azt a bizonyos kicsit emelő derékfűzőt sem hordhatjuk mindig – de annyit mindenestre megjegyezhetünk: a tucat-alaktól való kisebb-nagyobb eltérés többnyire nem leplezni, hanem hangsúlyozni való.”⁸⁸ Az egyéniség irányába finoman terelgető, de a jó ízlés határain belül végig határozottan irányító szerző ekképp hidalta át a látott valóságok közötti távlatokat úgy, hogy az szelep gyanánt szolgáljon a nőknek, s hogy a szocialista morált se veszélyeztesse túlságosan.

A lombhullás kalaptanácsadást hozott. „Ifjú leány, ne hidd el a hízolgőknek, hogy neked minden jól áll. A nagy hölgyeknek való kalapsodáktól óvakodj; egyszerűt, vidámat válassz!”⁸⁹ Az ifjúságra és rajtuk keresztül a vidámságra való apellálás rövidesen a szocialista divat teoretikusainak látóterébe került, összekapcsolva ezzel a beláthatónak, jelenében kézzelfoghatónak gondolt jövőbe vetett hittel, s ez még a legmagasabb szinteken, a KGST-divatkongresszusokon is meghallgatásra talált. Ezzel párhuzamosan kellő tudással felvértezve már megjelentek olyan, bátrabb divattémákat pedzegető írások is, mint az alkalmi ruhák kérdése vagy a Különlegességi Női Ruhaszalon modellbemutatója. Sőt mi több, az újév alkalmával még egy kis poénkodást is megengedtek a rovat szerzői: „Moziba gondosan öltözködjünk: fekete nyerselyem princessz, vagy olaszos szabású sötétkék vagy borvörös kisestélyi pont jó. Tekintettel arra, hogy a moziban előadás alatt botor módon sötét van, s így öltözködjünk csak szünetben érvényesülhet, a lámpák felgyújtása után maradéktalanul törtessünk ki az előcsarnokba.”⁹⁰

A lezárás összegzést adott, noha az korántsem volt végleges. „Igen, jól értették, a divat művészete ott kezdődik, amikor – esetleg merev szabályoktól eltérve – saját ízlésünk alapján, egyé-

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Az Öltözködés Iskolája – XXIX. lecke. *Nők Lapja*, 1957/34. 18.

⁹⁰ Az Öltözködés Iskolája – XXXXX. lecke. *Nők Lapja*, 1958/1. 10.

ni öltözködési stílust alakítunk ki. Nem kell megijedni, nem is olyan nehéz. Ízlésen és önismereten kívül egy jókora tükör kell csak hozzá és egy icipici elhatározás [...].”⁹¹ Az egyén számára tér nyílt, a rendszeralkotó ideológia tükrében a hatalom ízlést adott. Sajátos húzd meg, ereszd meg játék volt ez, amely divattörténeti szempontból kitöltötte majdnem a rendszerváltásig tartó időszakot, bár legaktívabb periódusát a (képlékeny) játékszabályok lefektetésének éveiben, s azon túl a hatvanas években érte el. „Ha választás előtt állunk, hogy az alkalomhoz illő régi, vagy más célra készült vadonatúj ruhánkat vegyük-e fel, habozás nélkül döntsünk az előbbi mellett. A túlóltözöttség bennünket is zavar, környezetünket is.”⁹² A fékek és ellensúlyok beépítése, azok megcsillogtatása vagy épp meghúzása kötelező eleme volt ennek a kötélhúzásnak annak jegyében, hogy „amennyiben az egyén vágyai konfliktusba kerülnek a közösség által meghatározott jóval, akkor definíció szerint e vágy irracionális.”⁹³

Hogy ez ne következhesen be, a *Nők Lapja* 1959-ben elindította *Az Öltözködés Középiskolája* rovatot. Most azonban ahelyett, hogy továbblépnénk a következő iskolába, számot kell adnunk, mit is tanultunk az eddigi tanulmányaink során.

Miről beszélgetett Rotschild Klára és Takács Gyuláné?

Mi másról, mint a divatról?! Meg persze Párizsról. És még sok minden másról. A papírra vetett szavakból, ha csak villanásnyi terjedelemben is, de sokkal több minden világlott ki, mint a divatpraktikák olvasóközönséggel történő megosztása, vagy egyes trendek vázlatos bemutatása. A Clara címke majdani névadója kettős értelemben is a visszatérést testesítette meg, utalva itt a tervezőnő személyére és a francia főváros szerepére. „A divat rehabilitálódott, a nyugatról beszivárgó trendeket a nők szabadon

⁹¹ Az Öltözködés Iskolája – XXXIX. lecke. *Nők Lapja*, 1958/1. 14.

⁹² Uo.

⁹³ Susan E. REID: Cold war in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev. *Slavic Review*, 2002/2. 218. DOI: <https://doi.org/10.2307/2697116>.

követhették, természetesen a szocialista jó ízlés és a hiánygazdaság keretein belül.”⁹⁴ Ez a fajta rehabilitáció összetett, egymást kiegészítő folyamatok eredményeképp kulminálódott az 1957-es esztendő környékén, beleilleszkedve egyaránt a világban és a Magyarországon bekövetkező változások sorozatába. A hidegháborús versengésben történt hangsúlyeltolódások és a szuperhatalmi szereppel járó státusznak való megfelelés jóvoltából a Szovjetunió is kénytelen volt szembenézni a kor által tudatosan vagy akarattalanul intézett kihívásokkal. A Hruscsov kezdeményezésére meghirdetett, rendszer-konzolidációnak és részleges rendszer-legitimációnak beillő desztalinizáció és a vele kéz a kézben járó „olvadás” nem maradt visszhangtalan a többi szocialista országban sem, amelyek többé-kevésbé a maguk módján és maguk ütemében⁹⁵ próbálták meg életképeesebbé tenni az évtized közepére krízisbe jutott államszocializmust. Az már más kérdés, hogy a legnagyobb válsággal épp Magyarországnak kellett szembenéznie 1956–1957 fordulóján, így itt talán külön fajsúllyal esett a latba az életszínvonal-emelés ígérete és annak bármi áron történő fenntartása.

Ennek az életszínvonal-emelkedésnek talán egyik legközvetlenebb és leglátványosabb jele épp az öltözködésben, továbbá a női szépséghez való hozzáállásban érződött. Azonban „a szocialista kísérletek az új divat megalkotására inkább diskurzus, mint realitás voltak”.⁹⁶ Jóllehet a ruhaipar, s nagyobb távlatokban az egész könnyűipar berkein belül már 1953 és kiváltképp 1954 után új horizontok kezdtek el derengeni, a rugalmatlan tervgazdaság és a nehézipar-centrikus gazdaságszerkezet miatt a korszellemre rezonáló változások gyakran ütköztek kisebb-nagyobb falakba. A gazdasági lehetőségek, a valós társadalmi közérzet, valamint a belpolitikai és külpolitikai okokból egyaránt fokozni kívánt rendszerimázs közötti szakadékokat áthidalandó

⁹⁴ MAGYARI Hajnalka: I. m. 25–26.

⁹⁵ E folyamat eltérő időbeli voltára és eme tény fontosságára Takács Róbert hívja fel a figyelmet a korábban már idézett tanulmányában. Lásd: TAKÁCS Róbert: Nyitottság és zártság dilemmái. I. m.

⁹⁶ Stephanie M. AMERIAN: The fashion gap: the Cold War politics of American and Soviet fashion 1945–1959. *Journal of Historical Research and Marketing*, 2016/1. 71. DOI: <https://doi.org/10.1108/JHRM-07-2015-0025>.

módon kellett találni egy megfelelő kommunikációs sémát, amely koherens egészként első ízben az 1957 januárjában elindult *Az Öltözködés Iskolája* hasábjain öltött testet. A viseleti és magaviseleti tanácsokkal teletűzdelt írások leckéről leckére mutatták be az „egyszerű és célszerű” jelzőkkel illetett választékos, továbbá praktikus megjelenés különféle formáit, miközben a nyugati divat visszacsempészésével és az önismeretre apelláló öltözködés megpendítésével egyfajta döntési szabadságot is adtak a divatkövetés (részben) megújult mezején.

A szabadság látszólagos ígérete alatt azonban erős fékező mechanizmusok működtek. Az elmúlt évek agressziót és terrort nem nélkülöző gyakorlata tömeges méretekben többé nem tért vissza a hétköznapiakba, és a nyílt szociális kontrollt így vette át a rejtett – és kreált – közösségi elvárásokon alapuló belső önkontroll.⁹⁷ Mindezt Takács Gyuláné mondanivalója képviselte, aki arra emlékeztetett, hogy „az egyszerű, párizsi nő nem a legeslegújabb vonalakra figyel elsősorban, hanem a színes, egyéni, változatos öltözködéssel törődik”.⁹⁸ Az az egyszerű (dolgozó) nő, aki a divatkövetés hóbortja helyett az egyéni és változatos (variálható) öltözködéssel törődik, lehetővé téve ezzel a szocialista divatsajtó számára az értékek átjárható cseréjét. E mögé a gondola mögé pedig egy komplett diszkurzív mechanizmus épült fel a „szocialista jó ízlés” jegyében, amely akarva-akaratlanul, de uralni próbálta a szocialista divatról szóló közbeszédet az ötvenes évek utolsó harmadától.

Hiszen az új „elhatározás valahogy így hangzik: Soha nem hagyom el magam ezentúl. [...] Soha nem nyugszom bele, hogy ne legyek a lehető legcsinosabb, sőt még egy árnyalattal annál is szebb.”⁹⁹

⁹⁷ A gondolatmenetet lásd: Jukka GRONOW: Soviet modernity: the case of Soviet fashion. In: Risto Alapuro–Arto Mustajoki–Pekka Pesonen (szerk.). *Understanding Russianess*. Routledge, London–New York. 2012. 131.

⁹⁸ Ketten – Párizsról. *Nők Lapja*, 1957/28. 18.

⁹⁹ Az Öltözködés Iskolája – XXXIX. lecke. *Nők Lapja*, 1958/1. 14.